खाण्ड न० खण्डस्य भावः पृथ्वा० भावे पक्षे अण्। खण्डभावे खण्डस्य विकारः अण्। २खण्डविकारे च।

खाण्डव त्रि० खाण्डं खण्डविकारं वाति वा०क। खण्डविकारयुक्ते मोदकादौ। "रसालापूपकांश्चित्रान् मोदकांश्च सखाण्डवान्" भा० आनु० ५३ अ०।

२वनभेदे। तच्च वनं पुरा शक्राद्यावासस्थानं तच्च छित्त्वा सोमवंश्येन सुदर्शनेन राज्ञा खाण्डवी पुरी कृता पुनः सा काशीराजेन विजयेन जित्वा शक्रनिदेशात् वनतां प्रापिता यथाह कालिकापु० ७८ अ०,

"सोमवंशेऽभवद्राजा महात्मा स महाबलः। वीरः सुदर्शनो नाम चारुरूपः प्रतापवान्। स वै हिमवतो नातिदूरे भङ्क्त्वा महावनम्। सिंहान् व्याघ्रान् समुत्सार्य क्वचिच्चापि तपोधनान्। खाण्डवीं नाम नगरीमकरोत्तत्र शोभनाम्। त्रिंशद्योजनविस्तीर्णामायतां शतयोजनम्"॥ "असहिष्णुर्नरपतिर्विजयस्तं सुदर्शनम्। कृतापचारं बहुधा देवानाञ्च तथा नृणाम्। वाराणसीपतिं वीरं विजयं जयशालिनम्। सम्भाय कृत्वा साचिव्यं तत्रैवैष न्ययोजयत्। विजयो विवरं प्राप्य महाबलपराक्रमः। सुदर्शनस्य नृपतेरवस्कन्दमथाकरोत्। नासहत् सोऽप्यवस्कन्दं विजयस्य सुदर्शनः। चतुरङ्गबलेनाशु युद्धायाभिमुखोऽभवत्। विजयो रथमारुह्य नियुज्य चतुरङ्गिणीम्। सेनां सुदर्शनं योद्धुं सम्मुखोऽभवदञ्जसा। तदा महद्युद्धमासीद्विजयेन महात्मना। सुदर्शनस्य नृपतेर्वृत्रवासवयोरिव। ततः सुदर्शनो राजा दारितो गदयाऽपतत्। उत्फुल्लनयनो राजा विजयः परवीरहा। मेनेऽमरावतीं तान्तु पुरीं क्षितिगतामिव"।"तं वीक्षन्तं नरपतिं नगरीं तां सुरेश्वरः। समेत्य विजयं प्राह सान्त्वयन् श्लक्ष्णया गिरा। इन्द्र उवाच। राजन्! महद्वनमिदमासीद्देवगणाश्रितम्। नरगन्धर्वयक्षाणां मुनीनाञ्च मनोहरम्। सर्वानुत्सार्य देवादीन्मम चाप्यप्रिये रतः। भङ्क्त्वा वनमिदं गुह्यं समुत्सार्य तपोधनम्। खाण्डवीं नगरीं चक्रे हठाद्राजा सुदर्शनः। तदिदं पुनरेव त्वं वनं कुरु नृपोत्तम!। तत्राहं विहरिष्यामि तक्षकेण समं रहः। मुनीनाञ्च तपःस्थानं मण्डलं ते प्रसादतः। भविष्यति च यक्षाणां किन्नराणाञ्च पार्थिव!। मार्कण्डेय उवाच। एतत् श्रुत्वा वचस्तस्य शक्रस्य विजयस्तदा। वनमेवाकरोत्तान्तु खाण्डवीं शक्रगौरवात्। गच्छन्तु भो यथास्थानं प्रजाः सर्वा यथेच्छया। येषां वाञ्छास्ति लोकानां मद्राज्यगमने पुनः। वाराणसीं ते गच्छन्तु मयैव प्रतिपालिताम्॥ ततस्तस्य वचः श्रुत्वा जनाः केचिच्चिजं पदम्। जग्मुर्वाराणसीं केचिद्विजयेनाभिपालिताम्"॥ "अष्टाविंशतिमे प्राप्ते युगे द्वापरशेषतः। वह्निर्ब्राह्मणरूपेण भिक्षां जिष्णुमयाचत। दातुमङ्गीकृते भिक्षां तदा पाण्डुसुतेन वै। वह्निस्वरूपमास्थाय जिष्णुं वचनमब्रवीत्। अहमग्निः पाण्डुपुत्र! यन्नमागातिभोजनात्। व्याधितोऽहं ततो व्याधिं मम त्वं नाशयाधुना। खाण्डवं नाम विपिनं सपक्षिमृगराक्षसम्। यदि त्वं मां भोजयितुं शक्नोषि श्वेतवाहन तदा ममाग्रसौ व्याधिरपयास्यति नोचिरात्। पुरा तु विजयो राजा खाण्डवीं नाम तां पुरीम्। भङ्क्त्वा वनं ततश्चक्रे तेन तत् खाण्डवं वनम्। यदर्थं देवविहितं वः तच्छ्वेतवाहन!। विरोधात्तत्तु शक्रस्य न स्वयं भोक्तुमुत्सहे। तन्मां त्राहि महाभाग! बले तस्मिन्नियोजय। यथाहं सकलं भोक्तुं प्राप्नोमि त्वत्प्रसादतः। तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सव्यसाची महाबलः। दाहयामास विपिनं तत् सर्वं प्राणिसंयुतम्। देवकीतनयोपेतो वासुदेवेन पालितः। खाण्डवं दाहयामास ज्वलनस्य हिते रतः"। २तन्नामपुर्यां स्त्री।

खाण्डवप्रस्थ पु० इन्द्रप्रस्थे युधिष्ठिरवासस्थानभेदे "अस्माभिः खाण्डवप्रस्थे युष्मद्वासोऽभिचिन्तितः" भा० आ० ६१ अ०। इन्द्रप्रस्थशब्दे तत्कथा द्रष्टव्या।

खाण्डवायन पु० ऋषिभेदे "व्यभजन्त तदा राजन्! प्रख्याताः खाण्डवायनाः" भा० व० ११७ अ०।

खाण्डविक पु० खाण्डवं मोदकादि शिल्पमस्य ठञ्। मोदककारके (मयरा) "आरालिकाः सूपकाराः ये च खाण्डविकास्तथा" भा० आश्र० १ अ०।

खाण्डवीरणक त्रि० खण्ड इव वीरणः खण्डवीरणः ततः अरोहणा० चतुरर्थ्यां वुञ्। खाण्डवीरणसन्निकृष्टदेशादौ। [मोदककारके हारा०।

खाण्डिक स्त्री खण्डं मोदकादि शिल्पमस्य ठञ्।(मयरा)

खात न० खन-भावे क्त। १खनने कर्म्मणि क्त। २पुष्करिण्यादौ त्रि० "पूर्त्ते खातादिकर्म्मच" अमरः। तडागशब्दे विवृतिः। खातवेतनादिदानार्थं क्षेत्रफलज्ञानोपयोगी खातव्यवहारो लीला० उक्तो यथा।

"अथ खातव्यवहारे करणसूत्रं सार्द्धार्या। गणयित्वा